

RAPORT STIINTIFIC, octombrie-decembrie 2011

Grant CNCS cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0058

Doctrina, idei, manuscrise. Noi instrumente pentru studiul receptării tratatului „Liber de causis” în filosofia medievală occidentală (sec. XIII-XIV)

Director grant: Dragos Calma

Dupa anuntarea rezultatelor finale, sosite cu mare intirziere fata de programul anuntat de CNCS, a fost organizata la Cluj (la Catedra de Filosofie Antica si Medievala a Universitatii Babes-Bolyai) o saptamina intensiva de formare in paleografie. Cursurile au avut loc in perioada 24 – 29 octombrie 2011 si au fost tinute de catre profesorul Dominique Poirel, director de studii la Institut de Recherche et Histoire des Textes (CNRS, Paris), in colaborare cu Dragos Calma. Cursurile s-au desfasurat zilnic timp de 7-8 ore, adica au fost efectuate aproximativ 42-48 de ore de paleografie, doar pentru cei 6 membri ai echipei; calitatea extraordinara a lectiilor profesorului Poirel, unul dintre cei mai mari specialisti de paleografie si ecdotica din Europa, au fost extrem de importante si benefice punerii bazelor programului de cercetare pe care il avem in vedere.

Cursurile au fost structurate in patru etape. Prima etapa a constat intr-o introducere generala in paleografie, istoria scriiturii; s-au abordat de asemenea probleme de metodologie, s-au prezentat instrumentele clasice (dictionare, manuale etc.) si moderne (diverse site-uri internet); s-a evocat mai ales importanta paleografiei si a studiului manuscriselor pentru studierea istoriei intelectuale si transmiterea materiala a textelor filosofice.

A doua etapa, si cea mai lunga, a constat in citirea efectiva a manuscriselor medievale sub indrumarea profesorului Dominique Poirel; primele manuscrise citite provin din secolul al XII, scriitura gotica fiind mai degraba usoara, manuscrisele sunt copiate cu grija; nivelul dificultatilor a fost treptat amplificat astfel incit membrii echipei sa poata cunoaste, in mod progresiv, mai multe tipuri de scriitura si mai multe traditii pentru copierea manuscriselor. Mai multe sedinte au fost consacrate manuscriselor universitare din secolele XIII-XIV pentru ca acestea vor constitui obiectul principal al cercetarii noastre intrucit majoritatea comentariilor la tratul „Liber de causis” au fost scrise in mediul universitare intre anii 1240-1350.

In cea de-a treia etapa a pregatirii in studiul manuscriselor, a avut loc o vizita la atelierul artistului Cristian Opris care produce hirtie si confectioneaza carti dupa rețetele si modelele medievale; in acest fel membrii echipei s-au putut familiariza cu aspecte tehnice, materiale care tin de producerea efectiva a unui manuscris medieval – toate acestea sunt extrem de important pentru a putea data si localiza producerea, respectiv copierea unui manuscris medieval, ceea ce are o incidenta majora asupra intelegerii detaliilor referitoare la circulatia ideilor si textelor.

Cea de-a patra etapa a reprezentat o vizita a tuturor membrilor echipei la biblioteca Batthyaneum de la Alba-Iulia; aceasta biblioteca, dupa cum bine se stie, are cel mai important fond de manuscrise medievale si de carte veche din Romania. Echipa a beneficiat de o prezentare generala a fondului bibliotecii, si de mai multe explicatii detaliate a celor mai vechi si pretioase manuscrise pastrate in aceasta biblioteca.

In urma acestei saptamini de stagiu intensiv, progresele efectuate de echipa de cercetare sunt extrem de importante pentru ca fiecare s-a familiarizat cu studiul manuscriselor si cu tipul de cercetare care corespunde cerintelor occidentale. Membrii echipei au asimilat rapid si in mod temeinic cele mai curente abrevieri folosite in transcrierile textelor medievale, deprinzind metoda clasica de investigatie a scriiturii (urmarind ceea ce numeste „ductus” – trasarea literei). de asemenea, au asimilat majoritatea codurilor folosite de scribi in manuscrise (semnele pentru expunere, corectura marginala, corectura infralinea, semnele de pecia, reclamele de la sfirsitul caietelor, letrinele, semnificatia punctuatiei). Profesorul Dominique Poirel a fost impresionat de progresul facut de echipa exprimandu-si acordul de reveni la Cluj, in luna martie a anului 2012,

pentru o alta saptamina intesiva de lucru asupra metodelor stiintifice de stabilire a unei editii critice. Ca director de grant, trebuie sa admit ca membrii echipei au asimilat intr-un ritm mult mai rapid si mult mai solid decit ma asteptam absolut toate etapele prevazute pentru aceasta saptamina de lucru. Pe baza acestor cunostinte, se poate construi, in Romania, la Cluj, o echipa competitiva si foarte serioasa; ca grup, aceasta echipa dispune de individualitati care se completeaza reciproc pentru ca au calitati si cunostinte complementare in domeniile filologiei si filosofiei. Entuziasmul si curajul cu care au abordat aceasta munca cu totul noua in domeniile stiintifice romanesti vor fi esentiale in realizarea la cele mai inalte standarde internationale a cercetarii pe care ne-o propunem.

In urma acestei saptamini intensive si incurajat de evolutia lucurilor, directorul de proiect a decis, impreuna cu membrii echipei, sa se continue timp de 6 luni pregatirea in paleografie. Prin urmare, s-au stabilit urmatoarele etape de lucru: 1) identificarea mai multor comentarii la „Liber de causis” si 2) distribuirea lor fiecarui membru al echipei pentru ca exercitiile de paleografie sa fie efectuate pe aceste comentarii. Decizia, inspirata de o discutie cu Prof. Poirel, a fost luata la Cluj si a modificat, in bine, planul initial de munca.

1) Identificarea manuscriselor medievale trebuie facuta in mod sistematic, asa cum s-a precizat in proiectul stiintific, de catre Adinel Dinca. Aceasta munca, din diverse ratiuni administrative si stiintifice, a fost prevazuta abia din octombrie 2012. Tinind cont de rezultatele obtinute in urma saptamini intensive de paleografie, si pregatind saptamina intensiva de ecdotica din luna martie 2012, am decis ca directorul de proiect sa anticipeze munca asignata lui Adinel Dinca. Astfel, in urma mai multor cercetari detaliate in cataloagele de manuscrise pastrate in biblioteci din Germania, Franta, Suedia, Polonia si Italia, directorul de proiect a identificat, pe baza incipitului si indicatiilor din cataloage, 21 manuscrise contind comentarii la tratatul „Liber de causis”. Aceste comentarii sint inedite si nu au studiate pina acum; de o importanta majora la nivel stiintific, identificarea aceasta reprezinta cea mai importanta etapa in studierea receptarii tratatului „Liber de causis” in lumea latina. Manuscrisele identificate sint urmatoarele:

1. Augsburg, 4° Cod. 68, ff. 265r-278v
2. Basel, B X 17, ff. 164-174
3. Erfurt, Dep. Erfurt, CA 4° 236, ff. 28r-39v
4. Erfurt, Dep. Erfurt, CA 4° 316, ff. 43r-54v London, British Library, Roy. 12. F.I., f.100-120.
5. Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. E.1.252, f. 242va-249rb
6. Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. G. 4, 355, f. 90rb-98vb
7. Frankfurt, Ms. Praed 39, ff. 102r-103v
8. Leipzig, Universitätsbibl. Ms. 459, f. 110r-120v
9. Krakow, Biblioteka Jagiellonska 2088, f. 300-322
10. Krakow, Biblioteka Jagiellonska 505
11. Paris, BnF, lat. 15819, f. 309rb-309va
12. Tuebingen, Mc Weitere 103, f. 112v-122v
13. Uppsala, Universtetsbibl., C 639, f. 100r-114r
14. Venezia, Biblioteca Marciana, Lat. VI, 1 (2821), f. 1r-52v
15. Vaticano, Borg. lat. 352, f. 1ra-87vb
16. Wroclaw, University Library, Ossol. 734/I, f. 1-31
17. Wroclaw, University Library, Ossol. 764, f. 81r-95r
18. Wroclaw, University Library, Mil. II 78, f. 176r - 193v
19. Zwickau, Ms. I, XII, f. 132v-138v
20. Wien, Ost. Nationalbibl., 2330, f. 107ra-110vb
21. Wien, Ost. Nationalbibl., 5141

Cautind comentariile inedite, directorul de proiect a observat ca in diverse cataloage anumite manuscrise contin texte care au mentiunea: „Liber de causis cum commento”. Este vorba despre manuscrisele:

1. Angers, Bibl. Municipale 450
2. Bodmer, CB 10
3. Geneva, Bibl. Municipale 76
4. München, Clm. 527
5. Paris, BnF, Lat. 6318
6. Paris, BnF, Lat. 6865
7. Paris, BnF, Lat. 7139
8. Paris, BnF, Lat. 12953
9. Paris, BnF, Lat. 14704
10. Paris, BnF, Lat. 15811
11. Paris, BnF, Lat. 15819
12. Paris, BnF, Lat. 16084
13. Rouen, Bibl. Municipale 920
14. St. Galen, Cod. Sang. 837
15. Tours, Bibl. Municipale 680

Aceste manuscrise nu contin comentarii propriu-zise la tratatul „Liber de causis”, propozitiile secundare ale textului sint considerate comentarii ale propozitiilor principale; mentiunea din cataloage, „Liber de causis cum commento”, face deci referinta la faptul ca sint transmise atat propozitiile principale cit si propozitiile secundare.

2) Transcierea comentariilor inedite la tratatul „Liber de causis” este a doua etapa efectuata in aceasta prima perioada de formare si acomodare cu manuscrisele medievale. Directorul de proiect a cerut bibliotecilor respective fotografii si imagini dupa manuscrisele care ne intereseaza, si apoi le-a distribuit membrilor echipei; in fiecare zi directorul de proiect citeste impreuna cu cite un membru al echipei comentariul care i-a fost distribuit. In felul acesta se aprofundeaza cunostintele de paleografie si se avanseaza in mod evident cercetarea pe care ne-o propunem sa o realizam. Primele rezultate obtinute in urma acestor sedinte de lectura au fost efectuate de Alexander Baumgarten, Andrei Bereschi, Mihai Maga, Alexandra Baneu si Iulia Szekely. Ele pot fi rezumate dupa cum urmeaza:

i) Paris, BnF, lat. 12953, f. 271va-274rb

Contine doar textul din „Liber de causis”, usor modificat (ordinea unor propozitii este schimbata). Nu prezinta nici glose si nici note marginale; de asemenea textul nu prezinta corecturi.

ii) Paris, BnF, latin 6318, f. 215a-b

Contine doar textul din Liber de causis transcris îngrijit, fără note marginale și cu rubrici rezumative.

iii) Paris, BnF, latin 14704, f. 55rb-va

Manuscrisul transcrie numai propozitiile principale. Nu exista nici un comentariu. Face parte dintr-o serie mai mare de texte aristotelice si pseudo-aristotelice, transcrise unul dupa altul in acest manuscris.

iv) Paris, BnF, latin 16084, f. 198va-202vb

Este textul din Liber de causis copiat îngrijit. Doua scrisuri diferite, unul mare si ornat pentru propozitiile principale, care sunt scrise pe jumătatea din dreapta a coloanei, altul mic pentru restul propozitiilor secundare.

v) Paris, BnF, latin 7193, f. 35ra-40ra

Nu contine comentariu. Majuscule ornate. Scris îngrijit de copist. Propozitiile principale scrise mai mare. In acelasi volum sunt legate caiete foarte diferite, unele cu unciale, altele cu gotice, pe diverse subiecte (matematica, istorie, filosofie).

vi) Paris, BnF, latin 15819, f. 398rb-309va

Contine comentariu la tratatul „Liber de causis”; manuscrisul a apartinut lui Godefroid de Fontaines, profesor de Teologie la Universitatea din Paris, unul dintre cei mai importanti autori de la sfirsitul secolului XIII. Comentariul este scris de Godefroid de Fontaines (avem de-a face cu un autograf), foarte probabil in perioada in care acesta a fost student al Facultatii de Arte din Paris. Pentru moment se poate preciza doar ca textul a fost compus inainte de 1274 (anul in care Godefroid isi incepe studiile la Facultatea de Teologie), dar nu putem inca preciza numele autorului acestui comentariu. Manuscris autograf pe pergament, scris mic (aprox. 65 rânduri pe coloană) cu completări în margini. Face parte dintr-un caiet (f. 305-312) car contine si textul *Summa contra gentiles* a lui Toma din Aquino; este scris în continuarea unor *reportationes* (i.e. note de curs) din Sieger din Brabant, Boetius din Dacia etc. și este urmat de un comentariu anonim la *De anima* a lui Aristotel. Manuscrisul a fost donat bibliotecii Colegiului Sorbonne dupa moartea lui Godefroid din Fontaines (1306). Este foarte probabil ca autorul acestui comentariu sa fi cunoscut si sa se fi inspirat din comentariul lui Toma din Aquino la *Metafizica* lui Aristotel; indicii in acest sens sint: utilizarea unor fraze care provin din acestor comentariu si mai ales ideea ca aceeași stiinta se trateaza primele cauze si fiinta in sensul general (*ens communis*).

Incipit, f. 398rb: Secundum Aristotelem VI. Metaphisicae eadem est scientia que considerat de primis causis et de ente in communi; nam quando aliquid dicitur de uno per prius et de aliud per posterius eiusdem scientiae est considerare de illo in communi et de illo de quo per prius dicitur. Illa enim ratione prima ratio illius nominis et per habitudinem ad illud omnia alia habent rationem et cognitionem.

vii) Augsburg, Staats-und Stadtbibliothek, 4° Cod: 68, contine:

a) f. 265v-272v, tratatul “Liber de causis”. Este scris pe hirtie, pe o singura coloana. Se remarca glose interlineare- de obicei sinonime ale cuvintelor ce nu sunt foarte comune in latina. Aceste glose sunt facute cu o alta culoare, probabil de catre o alta mina. Nu sunt multe greseli de gramatica sau de transcriere, de asemenea nu sunt multe cuvinte adaugate pe margine.

b) f. 272va-278va, comentariu la “Liber de causis”. Scris pe doua coloane, acesta este un comentariu pe *lemma*: inceputul fiecărei propozitii principale este transcris si subliniat. Dupa cum se poate remarca din prolog, comentatorul cunoaste si foloseste comentariul lui Albert cel Mare care considera ca autorul tratatului este fie David Iudeus fie Al-Farabi; el nu face nici o referinta la faptul ca tratatul “Liber de causis” este inspirat din Proclus, lucru pe care l-a remarcat pentru prima Toma din Aquino. Prin urmare, se poate presupune ca acest comentariu a fost scris dupa comentariul lui Albert cel Mare si inainte de comentariul lui Toma din Aquino, deci intre 1264 si 1270.

Incipit, f. 272va: Omnis causa primaria etc. Nota quod hic est dissencio Aristotelis et Avicenne et exponentium de causa efficiente huius libri: quidam dicunt quod composuit Aristoteles, alii dicunt quod Alphorabius, tertii dicunt quod in greco ille liber non sit translatus sed pervenit sub theuromate sicut ipse liber Phisice ad ipsum David Iudeum, et tunc dicamus que ille David Iudeus effecerit eum.etc.

Concluzii

1) la nivel metodologic si de implementare a unei echipe de cercetare la Cluj:

In rezumatele pe care le-am facut mai sus, am subliniat faptul ca obiectivele stabilite pentru aceste prime luni din proiectul de cercetare pe care il conduc au fost pe deplin indeplinite. Membrii echipei stapinesc:

- a. fundamentele paleografiei
- b. fundamentele ecdoticii

Aceste elemente reprezinta, asa cum am notat deja, conditiile favorabile crearii unei scoli de paleografie la Cluj, care este un alt obiectiv major al proiectului de cercetare.

2) la nivel stiintific:

Descoperirile manuscriselor continind comentarii inedite la tratatul "Liber de causis" reprezinta, asa cum subliniat deja, un aport stiintific major la nivelul cercetarii academice internationale. Acest obiectiv major al proiectului nostru a fost atins mai repede decit prevazusem in planul initial de munca datorita progreselor majore efectuate de membrii echipei.

In concluzie, consider ca toate obiectivele propuse pentru cele trei luni de munca din anul 2011 au fost indeplinite si tin sa notez un avans important fata de planul initial.

Obiective pentru 2012

In primele luni ale anului viitor vom continua munca de sedimentare si aprofundare a cunostitelor de paleografie; asa cum am notat deja, Profesorul Dominique Poirel va veni la Cluj pentru inca o saptamina intensiva de cursuri – cel mai probabil aceasta va avea loc in luna martie. In luna ianuarie, anticipind venirea Profesorului Poirel, se va organiza un workshop in care fiecare membru al echipei va prezenta celorlalti manuscritele si rezultatele muncii lor.

Incepind cu luna aprilie, fiecare membru al echipei va redacta sub forma unui articol intr-o limba straina (de preferinta franceza, engleza sau germana) rezultatele muncii efectuate in primele 6 luni ale proiectului; aceasta prezentare va avea un caracter istoric si filosofic, scopul fiind publicarea rezultatelor in reviste de specialitate din strainatate. Fiecare studiu va fi urmat de o scurta editie in limba latina a textului inedit identificat si analizat de fiecare membru al echipei. In felul acesta vom atinge obiectivele propuse in proiect, si anume publicarea de articole la nivel stiintific international a rezultatelor obtinute pe baza grantului CNCS.

Cluj,
12-12-2011

Director de proiect
Dragos CALMA